

WPROWADZENIE DO HAGIOGRAFII

Dom Jacques Dubois, Jean-Loup Lemaître, *Sources et méthodes de l'historiographie médiévale*, Préface de Joseph Van der Straeten, Paris, Les éditions du Cerf, 1993, ss. X, 373, il.

Idea dzieła narodziła się już w latach 1970–1971 podczas wykładów na temat hagiografii prowadzonych przez J. Dubois w l'École pratique des Hautes Études. Chodziło o dostarczenie studentom podręcznika ułatwiającego w nich uczestniczenie.

Początkowo miała to być praca zbiorowa, jednakże jej realizacja z różnych względów się opóźniła. Ostatecznie zdecydowano ograniczyć pierwotne zamierzenia i dać czytelnikowi *manuel propre à guider les recherches* (s. 1), *un petit guide, avec une bibliographie sélective, commenté, mise en situation, parfois agrémentée d'exemples* (s. VIII), skierowany przede wszystkim do studentów i miłośników hagiografii, w tym proboszczów, pragnących szybko znaleźć informacje o swoim świętym.

Pod tym względem przedstawiana praca jest pionierską. Z wcześniejszych bowiem publikacji tego typu, znana *L'hagiographie, ses sources, ses méthodes, son histoire* (Paris 1953) René Aigraina stanowi w zasadzie zarys historii hagiografii, zaś niedawny podręcznik Reginalda Grégoire'a (*Manuel d'Agiologia*, S. Silvestro 1986), jest, mimo tytułu, tylko wstępem do wyjaśnienia kilku kwestii. Z kolei fundamentalne prace H. Delehaye'a (np. *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*, Bruxelles 1934; inne prace zestawione na s. 5) adresowane są do bardziej zaawansowanego czytelnika, a poza tym z natury rzeczy nie uwzględniają nowszych edycji i badań.

Ostatecznie Dom J. Dubois zdołał sporządzić plan pracy oraz wstępy do rozdziałów II, III, VII, IX. Już złożony chorobą, czytał i poprawiał gotowe części pracy aż do swej śmierci 8 grudnia 1991 r.¹

¹ J.-L. Lemaître, *In memoriam. Dom Jacques Dubois*, „Revue d'histoire de l'Église de France” t. 78:1992 s. 214–216.

Bibliografię dla Niemiec przeglądał Ludwig Falkenstein. Właściwym autorem tekstu jest J.-L. Lemaître.

Podręcznik składa się z dziesięciu rozdziałów, przykładowego dossier wybranego świętego (św. Pardulfusa) oraz indeksu bibliograficznego. Każdy rozdział jest poprzedzony zarysem syntetycznym. Następnie autorzy krótko charakteryzują poszczególne rodzaje źródeł z wskazaniem na metody ich krytyki naukowej, ukazują rozwój historyczny, wreszcie zestawiają podstawowe repertoria generalne, kolekcje rękopiśmienne i edycje drukowane. Tekst przynosi liczne rady i wskazówki dotyczące zarówno kwestii metodycznych, jak i czysto praktycznych: sposobu kwerendy i wykorzystania wydawnictw, ustalania faktów hagiograficznych, a także, np. struktury mszy rzymskiej przed soborem watykańskim II, itp.

Podkreślmy, iż wiele z cytowanych prac opatrzonych zostało krótszym (np. modelowa, do naśladowania) lub dłuższym komentarzem. Dotyczy to zwłaszcza wielkich kompendiów i edycji źródłowych (np. BHL, AS). Autorzy zestawiają edycje źródłowe wraz z późniejszymi dodatkami, przedstawiają ich nieraz skomplikowaną strukturę, dają konkordancje. Z zasady nie uwzględnione zostały recenzje.

Obszar interesujący autorów obejmuje, pod względem rzeczowym: Kościół katolicki, pod względem chronologicznym: średniowiecze (jednak ze stosunkowo częstymi nawiązaniami do czasów nowożytnych), a pod względem terytorialnym: teoretycznie całą Europę i Bliski Wschód, praktycznie — przede wszystkim Francję i, w zakresie koniecznym dla odbiorcy, kraje zachodniej Europy.

W poświęconym historii i metodologii hagiografii rozdziale I (*Histoire et méthode*, s. 120) autorzy przedstawiają definicje i istotę hagiografii, jako jednej z nauk historycznych zajmującej się historią i kultem świętych. Zestawiają ważniejsze hasła encyklopedyczne i słownikowe na temat hagiografii oraz słowniki świętych. Oddzielnie przedstawione zostały dzieje świętości i kanonizacji oraz początki kultu świętych, w tym ostatnim przypadku z podziałem na męczenników oraz biskupów.

Ważne jest zwłaszcza podkreślenie specyfiki i różnorodność źródeł hagiograficznych, których nie można badać bez rozpoznania *dans quel esprit, quelles circonstances, dans quel milieu et dans quel but* (s. 2) powstawały. Za H. Delehay'em (*Cinq leçons*, s. 12–14, 17) przypominają, że, poza nielicznymi wyjątkami, część literacka tekstu hagiograficznego nie daje się wykorzystać dla odtworzenia biografii świętego. Jedyne dwa elementy: miejsce pochowania (topograficzny) i anniwersarz śmierci (chronologiczny), jako ważne dla hagiografa,

zasługują *a priori* na zaufanie. One też wystarczają do identyfikacji świętego (s. 15–16).

Kolejne rozdziały poświęcone zostały prezentacji rozmaitych kategorii źródeł wykorzystywanych przez hagiografów.

W rozdziale II (*Passions, vies et miracles*, s. 21–57) przedstawiono główne zbiory źródeł hagiograficznych. Po kilku uwagach na temat każdej z trzech wymienionych w tytule podstawowych kategorii przekazów (pasji, żywotów i spisów cudów), autorzy zestawiają kolejno: 1. Badania nad tekstami, najpierw wydanymi, na czele z wspaniałą *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis* (t. 1–2, Bruksela 1898–1899) z jej dwoma suplementami (*Supplementi editio altera auctior*, Bruksela 1911 i *Novum Supplementum*, wyd. H. Fros, Bruksela 1986), następnie rękopiśmiennymi, w tym podstawowe katalogi rękopisów; 2. Zbiory tekstów, z bardzo ciekawym przedstawieniem kolekcji średniowiecznych (s. 33–41), krótką prezentacją edycji XVI–XVII w. (s. 41–46), wyczerpującą charakterystyką poczynił Bollandystów (tu struktura *Acta Sanctorum*, s. 46–52) i pobieżnym zarysem późniejszych edycji, z położeniem szczególnego nacisku na *Monumenta Germaniae Historica*. Na koniec omawiają dwie edycje *Liber pontificalis* (MGH i L. Duchesne).

W części poświęconej kultowi liturgicznemu świętych (rozdz. III: *Le culte liturgique des saints*, s. 59–102) najpierw omówione zostały poszczególne typy ksiąg liturgicznych, a następnie ich rola dla kultu świętych. Część pierwsza stanowi zestawienie bibliograficzne. W części drugiej omówione zostały kolejno: 1. Mszały (tu użyteczna struktura mszy romańskiej przed soborem watykańskim II, s. 75–76), z szeroką charakterystyką sakramentury (s. 84: schemat ewolucji, s. 85–86 sakramentarze typu Gelazjańskiego, Paduense, Hadrianum i według Supplementów Benedykta z Aniane) i stacjonatów (s. 87–88: lista kollekt i stacji); 2. Księgi oficjów, z użytecznym porównaniem oficjum rzymskiego i monastycznego (s. 94–96); 3. Rytuały i profesjonały; 4. Litanie.

Ze względu na ich wagę dla hagiografa, oddzielny rozdział (IV — *Les martyrologes*, s. 103–134), poświęcony został martyrologiom, czyli zestawieniom imion świętych czczonych w Kościele w poszczególne dni (w zasadzie odpowiadającym ich anniwersarzom). Po krótkiej części syntetycznej autorzy omawiają najważniejsze i zestawiają katalog zachowanych martyrologiów. Własne doświadczenia badawcze J. Dubois (s. 135 n. — zestawienie prac) jest najlepszą rekomendacją.

Podobnie rzecz się ma z rozdziałem V: *Le calendrier* (s. 135–180) — kalendarzom bowiem wiele uwagi poświęcił J.-L. Lemaître (s. 138,

157 n.). Kolejno omówione zostały części techniczna i liturgiczna oraz kwestia datacji kalendarza, a także zestawiona bibliografia opublikowanych kalendarzy — jak zwykle, bez materiału środkowoeuropejskiego. Przypomnijmy, że czytelnik polski otrzymał niedawno do ręki imponujące i niezastąpione opracowanie kalendarza krakowskiego pióra Henryka Wąsowicza².

Oczywiście, oddzielnego miejsca zabraknąć nie mogło na podstawową formę narracyjnego przekazu hagiograficznego — żywot świętego (VI: *La „Vita”: une biographie*, s. 161–190). Zdając sobie sprawę z wszystkich problemów krytyki historycznej żywotów, autorzy starali się przede wszystkim dostarczyć czytelnikowi instrumentów ją ułatwiających. Ogromnie pożyteczne okazują się wskazówki dotyczące lokalizacji miejsc (toponimii Rzymu średniowiecznego (s. 162–163) i Francji (s. 163–168), biskupstw, kolegiat i opactw (s. 168–178) i osób (papieży (s. 180–181), dostojników kościelnych świeckich (s. 181–185) i zakonnych (s. 185–190)). Dodajmy, iż uzupełnienie zestawionej tu literatury nt. nekrologów i obituarzy (s. 187–188) znajdzie czytelnik w przygotowanym przez J.-L. Lemaître'a i M. Derwicha katalogu nekrologów polskich³.

Toponimia, w przypadku kultu świętych źródło bogate i ważne (święci lokalni!), jest ciągle mało rozpoznane, a jego użycie wymaga najwyższej ostrożności. Autorzy (rozdz. VII: *Les saints dans la toponymie*, s. 191–210) przedstawiają jego krótką, wyważoną charakterystykę i przedstawiają rozwój badań nad nim (w kontekście świętych) we Francji.

Polem znacznie lepiej poznanym i dla kultu świętych bez porównania częściej wykorzystywanym są sztuki plastyczne (rozdz. VIII: *Les saints dans l'art*, s. 211–245). Krótkie przedstawienie rozwoju wyobrażeń plastycznych świętych wprowadza czytelnika w główny problem praktyczny: kwestię identyfikacji świętego. Jej też poświęcone są dalsze uwagi oraz przytoczona literatura dotycząca ikonografii, symboliki i poszczególnych tematów ikonograficznych. Oddzielnie omówione zostało obszerne zagadnienie przedstawień świętych w miniaturach (s. 233–244). Ponieważ w tym wypadku identyfikację świętego zazwyczaj umożliwia dołączony tekst, autorzy skupili się na cha-

² H. Wąsowicz, *Kalendarz ksiąg liturgicznych Krakowa do połowy 16. wieku*, Lublin 1995.

³ J.-L. Lemaître, M. Derwich, *Pour un répertoire des obituaires polonais*, w: *Śmierć w dawnej Europie. La mort en Europe au Moyen Âge et à l'époque moderne*, red. M. Derwich (Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia), Wrocław, w druku.

rakterystyce technik sporządzania miniatur i omówieniu głównych rodzajów rękopisów iluminowanych.

Trudno dziś w pełni pojąć znaczenie kultu relikwii dla średniowiecznego człowieka. Łatwo też drwić z naiwności ówczesnych wiernych, zestawiać listy dziwacznych relikwii i przeciwstawnych przekazów. Wszystko to miało jednak podrzędne znaczenie, a często opinie tego typu opierają się na późnych kompilacjach lub źle zrozumianych tekstach (s. 247). Ta trafna konstatacja otwiera obszerne rozważania autorów nt. relikwii i relikwiarzy (rozdz. IX: *Reliques et reliquaires*, s. 247–319). Po cennych uwagach metodycznych i zarysie rozwoju kultu relikwii, przedstawiają oni poświęcone im hasła słownikowe i literaturę ogólną, szerzej zatrzymując się na znaczeniu przypisywanym relikwiom w świetle źródeł (tu m. in. ciekawa charakterystyka *De pignieribus sanctorum* Guiberta z Noget, s. 255–258). Z kolei następuje omówienie małego u nas znanego źródła, jakim są certyfikaty autentyczności relikwii — przypomnijmy za autorami, iż *dla historyka nie tyle ważna jest autentyczność relikwii co kwestia w jaki sposób mogła ona za taką uchodzić w oczach średniowiecznego człowieka* (s. 262). Sporo miejsca zajmuje zestawienie inwentarzy relikwii oraz badań nad poszczególnymi rodzajami relikwii (s. 266–279). Po zagadnieniu translacji relikwii (s. 280–292) — tu interesujący podrozdział na temat handlu relikwiami oraz ich kradzieży i grabieży (s. 286–292), następuje omówienie relikwiarzy (s. 292–305) i skarbców (s. 305–319).

Pielgrzymki (rozdz. X: *Les pèlerinages*, s. 321–341), to wielkie zjawisko religijne i społeczne średniowiecza i czasów nowożytnych, które, dzięki ostatnim wysiłkom Haliny Manikowskiej i Hanny Zaremskiej powróciły do historiografii polskiej⁴, kończą omawianą pracę. Po przedstawieniu literatury na temat pielgrzymów i pielgrzymek (s. 324–327) — tu m. in. o znakach pielgrzymich (s. 327), następuje omówienie trzech wielkich centrów pielgrzymkowych: Jerozolimy i Ziemi Świętej, Rzymu i Włoch oraz, szczególnie szerokie, św. Jakuba z Compostelli, wreszcie — pielgrzymek lokalnych. Oddzielne miejsce poświęcono *ex-votom* (s. 338–341).

Ostateczna ocena recenzjonowanego kompendium musi wypaść pozytywnie. Co prawda każdy czytelnik z łatwością znajdzie w niej luki i pominięcia. Niektóre z nich nawet dotkliwe i trudne do wyłączenia — jak np. pominięcie wielu cennych wydawnictw encyklopedycznych i słownikowych, w tym także *Lexikon des Mittelalters*⁵

⁴ Zob. *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy* (Colloquia mediaevalia 2), red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 1995.

⁵ Bd. 1–7 [Stadt (Rus')], München–Zürich 1980.

czy *Theologische Realenzyklopädie*⁶ (w obu ważne hasła *Hagiographie*), nie mówiąc już o publikacjach z Europy Środkowej. Liczne braki rzucają się też w oczy w przypadku historiografii skandynawskiej czy Półwyspu Iberyjskiego, a i czytelnik innych krajów z pewnością nie będzie miał trudności z przytoczeniem uzupełnień.

Pamiętać jednak trzeba o ograniczonych zadaniach stawianych sobie przez autorów książki. Jako praktyczny wstęp do studiów nad hagiografią przeznaczony dla studenta francuskiego, spełnia ona swoje zadanie znakomicie. Na pewno też może być z wielkim pożytkiem wykorzystywana przez wszystkich historyków. Wyważone wskazówki metodyczne i rady praktyczne, imponująca literatura francuskojęzyczna, ogólnie bardzo dobry wybór edycji źródłowych i literatury ogólnej — to niewątpliwe zalety kompendium, które powinno stać się jednym z ważniejszych „narzędzi pracy” historyka zajmującego się nie tylko hagiografią.

Ideąlem byłoby dostarczyć w przyszłości podobne kompendium czytelnikowi polskiemu. Być może przystosowane do lokalnych potrzeb tłumaczenie przedstawionej pracy, uzupełnione, jeśli nie o badania z całego regionu, to co najmniej polskie, byłoby dobrym rozwiązaniem?

⁶ Hg. Gerhard Krauze (do t. 12), Gerhard Müller, t. 1–25 n. (*Parapsychologie*), Berlin/New-York, Walter de Gruyter, 1977.